

УДК 811.161.2' 367.332.7

Труба Г.М.
(Одеса, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ СТАНОВОСТІ

Стаття присвячена розгляду питання про лексико-семантичні засоби вираження функціонально-семантичної категорії становості на основі предикативності. У статті розглядаються основні погляди провідних вчених, які займаються цим питанням. Також наведена спроба розмежування понять становість, дія, процес та якості.

© Труба Г.М., 2011

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, функціонально-семантична категорія, предикативність, диференційні ознаки, становість, дія, процес, ознака.

Стаття посвячена рассмотрению вопроса о лексико-семантических способах выражения функционально-семантической категории состояния на основе предикативности. В статье рассматриваются основные точки зрения ученых, которые изучают этот вопрос. Также осуществлена попытка разграничить понятия состояние, действие, процесс и признак.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, предикативность, дифференциальные признаки, состояние, действие, процесс, признак.

This article is devoted to discussion the question about lecsics and semantics approaches to the expressing functional-semantic category "state" on the base of predication. There are presented main points of view of scientists who decide this problem. There is also the attempt to differentiate characteristics as state, action, process and quality.

Keywords: functional-semantic field, functional-semantic category, predication, differential characteristics, state, action, process and quality.

Проблема встановлення функції становості в лексемах, що належать до однойменної функціонально-семантичної категорії (далі ФСК) у сучасній українській мові є вельми дискусійною і неоднозначно трактується в сучасній лінгвістиці, а тому вимагає детального розгляду. Дана стаття присвячена аналізу основних поглядів щодо цієї проблеми.

У лінгвістиці прийнято розглядати лексичне значення тої чи іншої ФСК та функціонально-семантичного поля (далі ФСП) в контексті предикативності, тому що саме предикативність дозволяє відобразити повний спектр лексичних значень. Наша стаття не відходить від загальноприйнятих положень.

Якщо говорити про лексико-семантичні класифікації ФСП та ФСК на основі предикації, то будь-яка класифікація предикатів в більшості випадків у своїй основі становить розмежування понять *стан* / *дія*. Диференційні ознаки подієвих структур буття передають важливу семантичну інформацію, вони можуть бути підставою для опису семантико-синтаксичних властивостей дієслів, а отже це можна застосувати в дослідженнях з типології семантики предикатів. На більш узагальненому рівні пізнання виступають категорії буття, а сама реальність вичерпується буттям речей, відношень і їх властивостей. Усі ситуації реальності характеризуються первинними відношеннями між конкретними речами, передають реальні взаємозв'язки і взаємодії, а тому є когнітивними ситуаціями для суб'єкта пізнання.

І.Р. Вихованець взагалі твердить, що всі предикати слід поділяти на два узагальнені класи: предикати дії та предикати стану. За таким самим принципом предикати розмежує і Ф.С. Бацевич. А.П. Загнітко розрізняє активні і статальні предикати. П. Бінкерт в основу свого розподілу предикатів ставить ознаку нестатальності (інгресивності) і статальності (конгресивності).

О.І. Бондар виділяє дві категорії елементарних когнітивних ситуацій, що детермінуються реальним часом: 1) безподієві ситуації або стани; 2) подієві ситуації або події [8: 119].

Безподієва ситуація для мовця – це відносний стан, що може реалізуватися у невласне стані або в гомогенній дії.

В.Г. Гак зазначає, що предикати, які містять функцію становості означають буття, якість і частково суб'єктно-безоб'єктний процес.

А. Моурелатос виокремив події, процесуальні і сталальні ситуації.

У межах іншого підходу традиційно розрізняють вузьке і широке розуміння ФСК становості. Науковці, які дотримуються вузького підходу, зараховують до ФСК становості лише поняття з семантичним складником щось відчувати, перебувати у певному психофізичному стані, а це суперечить онтологічному тлумаченню стану як надзвичайно загальної абстракції, пов'язаної з діалектичною суперечністю стійкого і мінливого у бутті. Науковці, які дотримуються широкого підходу, зараховують до ФСК становості безособові речення, які подібні до *Світає*. З цим погодитися важко у зв'язку з однією із диференційних ознак ФСК становості – гомогенність (незмінюваність), бо з кожною хвилиною поки світає стає світліше. У дослідженні поділяється досить широкий погляд на ФСК становості, зараховуючи до предикатів стану не тільки поняття із семантичним складником „щось відчувати”, а поняття на позначення будь-яких ознак з притаманним їм гомогенним постійним виявом у певному часовому інтервалі, вилучаючи лише дієслова, які вказують на дію або процес, які зумовлені певним станом [7: 5].

Проте існують певні дискусійні моменти, які є важливими і на які слід наголосити. Так, деякі науковці зараховують до ФСК становості слова типу *кохати, подобатися, шанувати*. На думку І.Р. Вихованця, їх варто відносити до периферії предикатів стану із зазначеною особливістю такого стану – спрямування його на певні об'єкти [12: 101].

На прогвагу цій думці, О.І. Бондар вважає доцільнішим розрізняти слова такого типу із ФСК становості, на підставі наявності об'єкта, і виділяє їх в окремий клас предикатів – ставлення, або зв'язку, що відрізняються від ФСК становості тільки вищезазначеною ознакою [7: 8].

Так, О.І. Бондар зауважує, що такі лексеми як *знати, вірити, думати* виражають специфічні стани, спроектовані на інші ситуації. На перший погляд ці лексеми тотожні лексемам ФСК становості, проте зі станом вони збігаються лише двома ознаками: гомогенністю і пасивністю суб'єкта, а що стосується відсутності об'єкта, то лексеми такого типу спроектовані на іншу ситуацію, яка виражається або підрядним з'ясувальним реченням (*Мені відомо, що він купив човна*), або його поєднанням з імпліцитним предикатом (*Мені відомо про покупку; Мені відомо про човна*), що дозволяє трактувати предикати такого типу, як особливий клас, де позицію об'єкта займають згорнуті або розгорнуті речення. І друга відмінна ознака від лексем ФСК становості від лексем типу *кохати, подобатися, шанувати* властива відносна постійність вияву [7: 8].

Для залучення лексем до того чи іншого ФСП або ФСК більшість науковців пропонують використовувати принцип комбінації диференційних ознак. Так, О.І. Бондар пропонує зараховувати всі лексеми, які відрізняються диференційними ознаками гомогенності та тимчасовості, а також грамагичними зв'язками предиката із пасивним суб'єктом [7: 8]. А.В. Бондарко у своїй праці визначає інваріантні семантичні ознаки ФСП стану: статичність, тривалість, інактивність суб'єкта стану, часова дискретність, орієнтованість на суб'єкт, не контрольованість [9: 100].

Вчені, які притримуються іншої точки зору, застосовують поняття інваріанта до аналізу семантики становості як цілісного явища, що співвідноситься з двоступеневим сприйняттям, на яке посилається А.А.Залевська, наголошуючи на тому, що спочатку впізнається цілісний образ, а вже після того виділяються окремі ознаки. При цьому інваріант є фактором онтології, а не суто гносеологічним поняттям, не зважаючи на його абстрактний характер.

Тому для окреслення меж ФСК становості доцільно використовувати комплекс інваріантних систематичних ознак, при чому враховувати слід структури не з абсолютною наявністю всіх ознак, а структури з представленою їх більшістю. Так, А.В. Бондарко наголошує, що віднайдення слів, конструкцій, які належать до ФСП становості відбуваються не за повним набором ознак [9: 108].

Цікава думка про залучення іменників до ФСК становості в А.Г. Назельської. Вона зазначає, що іменники мають значення статуральності у всіх контекстах та їм властиві всі характеристики слів ФСК становості: *Під час хвороби мене ніхто не провідував. Після двотижневої хвороби я нарешті вийшов на роботу.* На думку А.Г. Назельської, такий клас слів численний, він охоплює назви психічних і фізіологічних станів людини (*радість, хвороба, посмішка*), розташування у просторі і часі (*перебування, мешкання*) [14: 83]. У нашому дослідженні ми поділяємо цю думку, адже, як відомо, функціональна граMATика при розподілі слів на ФСП та ФСК не бере до уваги частинимовну приналежність лексем, а лише диференційні ознаки та функції лексем.

У нашому дослідженні ми поділяємо більшість поглядів на цю проблему та пропонуємо зараховувати до ФСК становості лексеми, які мають більшість диференційних ознак. Ці лексеми розташовані таким чином: центр ФСК становості складають лексеми, які містять всі диференційні ознаки, незалежно від семантичної групи до якої вони належать.

У дослідженні поділяється погляд А.В. Бондарка, який говорить, що при розрізненні центра і периферії поля, крім вище зазначених параметрів, слід зважати на повноту / неповноту інваріанта ознак становості та згорненість / розгорненість змісту, який передає лексема чи конструкція. На кожному рівні структурування існують різні основи, а це є дуже характерною ознакою природних класів, які зататні об'єднуються за принципом „сімейної схожості” [9: 14].

Виділяючи ФСК становості слід також розмежовувати поняття становості, дії, процесу та якості. Ці категорії, як правило розрізняють на підставі доміантних онтологічних характеристик за допомогою комбінаторного методу, завдяки чому ми одержимо набори диференційних ознак, які властиві тій чи іншій категорії.

О.І. Бондар зауважує, що сучасне мовознавство не має загальної семантичної класифікації предикатів, яка б ґрунтувалася на послідовних класифікаційних засадах. Труднощі здійснення такої класифікації стосуються виокремлення диференційних змістових ознак як співвідношення фрагмента об'єктивної дійсності, поняття і звукової форми (традиційний референційний підхід) чи як зв'язок з культурно-історичним буттям лінгвосоціуму, його енергетико-психологічного та соціального існування. Оскільки і ФСК і типи предикатів виділяють на категорійній (загальній) семантичній основі, то вони повинні бути пов'язані між собою. Лінгвістична ситуація (конкретніше категорійна ситуація) визначає семантичний тип предиката, а отже, тут наявний зв'язок між ФСК і семантич-

ними типами предикатів. Тому доцільніше буде зображувати розмежування понять не на основі абстрактних ФСП, а на основі значень предикатів [8: 118].

Так, всі диференційні ознаки поділяють на хронотипні та актантні групи ознак. До хронотипної групи ознак належить ознака структурного вияву у часі, що представлена опозицією гомогенність / негомогенність, які в свою чергу пов'язані із квантифікованістю / неквантифікованістю статичної ознаки в часі, та ознака стабільності вияву у часі, представлена опозицією постійність / тимчасовість.

До актантної групи ознак належить ознака, пов'язана з характеристиками суб'єкта, представлена опозицією активність / пасивність суб'єкта, та ознака, пов'язана з наявністю або відсутністю суб'єкта [7: 5].

Використавши ці ознаки, ми можемо схарактеризувати дію як негомогенну (дія є чергуванням різних станів), тимчасову, непостійну (існує лише в невеликому проміжку часу), для дії також характерні наявність суб'єкта та об'єкта дії; процес – негомогенний, тимчасовий, пасивний (нецілеспрямований суб'єкт та відсутній об'єкт).

ФСК становості пов'язана з семантикою предикатів стану як різновиду предикатів стальної ознаки, до якого належать також предикати якості. Своєрідність ознаки „становість” у порівнянні з ознакою „якість” полягає, як відомо, в тому, що стан указує на непостійну, тимчасову ознаку суб'єкта (денотата), тоді як якість є постійною іманентною властивістю, відносно незалежною від часу, порівняйте: *Дівчина сидить* та *Шибка скляна*.

Можна прослідкувати, що предикати становості досить чітко протиставлені предикатам дії: предикат стану виражає стан як тимчасову стальну ознаку суб'єкта (денотата), пов'язану з моментом предикації *Дівчинка збентежена*; *На майдані буде людно*. Предикати події, які виражають стан, водночас вказують на дію, наслідком якої є цей стан, тобто подвійний стан пов'язаний не безпосередньо з моментом предикації, тобто змістом повідомлюваного до дійсності, а пов'язаний з моментом референції, тобто відношенням мовного знака до дійсності: *Двері відчиняють – Двері відчинено*; *Вазу розбивають – Вазу розбито*.

Слід розрізнити також предикати процесу та предикати стану. Так, С.Г. Татоевсов у своїй праці „Акціональність: типологія і теорія” дуже влучно розмежує такі поняття як „стан” та „процес”. Він спирається на класифікацію З. Вендлера, який визначає стан як ситуацію, яка з плином часу не змінюється та не потребує постійного притоку енергії для свого підтримання. Речення, які описують стан, мають властивість підінтервала чи умову щільності [15: 121].

Під поняттям під інтервал слід розуміти властивість речення, за умови: якщо воно дійсне на інтервалі I, то воно дійсне на будь-якому підінтервалі I. Так, наприклад, якщо *Вася сидів в кріслі з 12:00 до 14:00 1999 року, то буде очевидним твердження, що він сидів в кріслі кожну хвилину цього проміжку часу*.

З точки зору прибічників теорії семантики подій, предикати стану мають властивість адитивності (за умови, якщо цей предикат виконується для сутності X та X', то він виконується і для сутності X + X', що є мереологічною сумою X та X') та властивості розщеплюватися на менші одиниці.

Дискусійним залишається питання щодо розмежування стану та процесу. Інтуїтивно, на відміну від стану, процес являє собою ситуацію динамічну, яка передбачає зміну у часі, та, за влучним зауваженням Б.Кормі, потребує притоку енергії для свого існування.

Такі науковці як Bach 1986, Filip 1999, Kratzer 2000 просто розглядають опозицію процесу і стану як онтологічну, яку не можливо звести до більш елементарної опозиції.

С. Г. Татоевосов у своїй статті керується практичною різницею. Так на його думку процес та стан мають ознаку адаптивності (спати та гуляти).

Але процес відрізняється від стану відсутністю чіткої розщеплюваності. Якщо ми маємо справу із станом *сидіти*, ми можемо взяти навіть найменшу його частину *сидіти*, але це все одно буде стан *сидіти*. По іншому справа із процесом *ходити*. Якщо людина зробила по кімнаті 50 кроків, то про нього можливо сказати *Він ходив по кімнаті*. Послідовність з 40, 30...5 кроків є частиною від послідовності в 50 кроків та про кожну з цих послідовностей можливо сказати *Він ходив*, тому предикат ходив розщепимо. Проте, коли ми дійдемо до частини послідовності в 1 крок, то виявиться, що вона не входить в поняття *ходити*, бо не можна сказати про людину, яка зробила 1 крок, *Він ходив*. Проте відсутність чіткої розщеплюваності не може слугувати виключним критерієм демаркації стану та процесу. Існують випадки коли ситуацію можливо чітко розщепити, але вона суперечить інтуїтивному розмежуванню. Хоча *падати* та *рухатись* не мають чіткої розщеплюваності, проте вони передбачають зміну своїх координат у часі та просторі. Цей підхід підтримує Б. Тейлор. *Машина рухалась дорогою* – це процес. *Людина знаходиться в Нью-Йорку* – це стан.

Процес, як і стан, об'єднує відсутність вказівки на досягнення межі: ситуація не має сенсу, якщо парципанти через якісні зміни набувають нового стану [15: 121].

Особливістю предикатів становості є також їх неагентивність [15: 122].

Отже, вивчаючи проблему залучення лексем до ФСК становості взагалі та їх розподіл між семантичними категоріями, слід керуватися принципом комбінації диференційних ознак та не абсолютної їх наявності у лексемах. Серед диференційних ознак виділяють гомогенність, тимчасовість, пасивність суб'єкта та відсутність об'єкта, статичність, інактивність суб'єкта стану, часова дискретність, орієнтованість на суб'єкт, не контрольованість. Центр ФСК становості становлять ті лексеми, що мають всі диференційні ознаки *паморочитися* (*Її нестерпно нудило, в голові паморочилось, усе тіло боліло, пекло обличчя, мучили спрага і голод, страх і розпач, задуха і нав'язливе дрижання комах...* (Дек., 13), *боліти* (*Руки не слухались, їх не було, вони наче перетворились на частину довоколишніх залізних уламків, а водночас безбожно боліли, наповнюючи болем усе тіло.* (Дек., 16), *світло* (*Тут було світліше.* (Дек., 18), *мокрый* (... *здивувався чоловік, мокрий і втомлений задухом.* (Дек., 18), та розташовуються від центра до периферії із зменшенням кількості диференційних ознак. Щодо дискусійних лексем типу *кохати*, *відчувати* та подібних слід зараховувати їх до ФСК становості, хоча безперечно вони і знаходяться на периферії у сегментах перехрещення ФСК становості із ФСК, ФСК, ФСП модальності, ФСП темпоральності та інших.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян. – М., 1995. – Т.2. – С. 199-218.
2. Арутюнова Н.Д. Падучаева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. Вып. XVI, лингвистическая прагматика. – С.3-42.

3. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницькі одиниці / Ф.С. Бацевич // Мовознавство, 2009. – №1. – С.29-37.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної дериватології / Ф.С. Бацевич – Львів: Львівський національний університет імені І.Я. Франка, 2000. – 236с.
5. Бацевич Ф.С. Прагматичні перфомативи: спроба обґрунтування комунікативного статусу / Ф.С. Бацевич // Мовознавство, 2008. – №1. – С. 31 – 36.
6. Бацевич Ф.С. Прагматика природності спілкування: комунікативні смисли і парадигматичні зв'язки частки *та* в сучасному українському мовленні / Ф.С. Бацевич // Українська мова, 2008. – №4. – С. 15 – 22.
7. Бондар О.І. До виділення категорії становості в сучасній українській мові / Олександр Іванович Бондар // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 2009. – вип.. 18. – С. 3 – 9.
8. Бондар О.І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі / Олександр Іванович Бондар // Мовознавство, 2009. – №3-4. – С.118-125.
9. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
10. Бондарко А.В. О взаимодействии языковых уровней в рамках функционально-семантической категории / А.В. Бондарко // Уровни языка и их взаимодействие: тезисы научной конференции. – М., 1967. – С. 32 – 35.
11. Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантических полей / А.В. Бондарко // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1984. – Т. 43. – № 6. – С. 492–503.
12. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. Думка, 1992. – 222с.
13. Декамерон / Софія Андрухович, Любка Дереш, Анатолій Дністровий та ін. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 318с.
14. Назельская А.Г. Аспектуальность и русские предикатные имена / А.Г.Назельська // Вопросы языкознания, 2003. – №4. – С.72 – 90.
15. Татоевсов С.Г. Акциональность: типология и теория / С.Г.Татоевсов// Вопросы языкознания, 2005. – №1. – С.108 – 142